

University of Groningen

Tra letteratura e musica: il lamento considerato come microgenere in Ariosto e Tasso. Review of: Alma van der Berg, Oh infelice! Oh misero! Een literaire, metrische en musicologische analyse van het lamento in Ariosto en Tasso, Tesi di dottorato, Universiteit van Amsterdam, dicembre 2010

Bossier, P.G.

Published in:
Incontri. Rivista europea di studi italiani

DOI:
[10.18352/incontri.828](https://doi.org/10.18352/incontri.828)

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2011

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Bossier, P. G. (2011). Tra letteratura e musica: il lamento considerato come microgenere in Ariosto e Tasso. Review of: Alma van der Berg, Oh infelice! Oh misero! Een literaire, metrische en musicologische analyse van het lamento in Ariosto en Tasso, Tesi di dottorato, Universiteit van Amsterdam, dicembre 2010. *Incontri. Rivista europea di studi italiani*, 26(1), 106 - 107. <https://doi.org/10.18352/incontri.828>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

URN:NBN:NL:UI:10-1-101327 - Publisher: Igitur publishing
Content is licensed under a Creative Commons Attribution 3.0 License
Anno 26, 2011 / Fascicolo 1 - Website: www.rivista-incontri.nl

Segnalazioni - Signalementen - Notes

Juryrapport Nella Voss-Del Mar Vertaalprijs, IXe editie 2009

De negende editie van de Nella Voss-Del Mar Vertaalprijs is uitgeschreven voor een nog niet gepubliceerde vertaling van het Nederlands naar het Italiaans. De jury van deze editie, die bestond uit Franco Paris, Gandolfo Cascio, Pinuccia Drago, Inge Lanslots en Bart Van den Bossche, ontving vier inzendingen, en in alle vier gevallen betrof de vertaling een prozawerk.

De jury wenst haar waardering uit te spreken voor de grote inspanningen die de inzenders zich getroost hebben en voor de onverschrokkenheid waarmee zij zich gewaagd hebben aan het vertalen van literair proza dat toch wel bijzonder hoge eisen stelt. De vier vertalers kozen inderdaad voor enkele klinkende namen uit de Nederlandse letteren van de afgelopen decennia, zoals Gerard Reve, Remco Campert, A.F.T. Van der Heijden en Renate Dorrestein.

De eerste inzending betrof de eerste hoofdstukken van Gerard Reve's *De avonden*, een brontekst met een hoge moeilijkheidsgraad. De grootste uitdaging voor de vertaler bestond erin passende manieren te zoeken om het vertelritme van het Nederlandse origineel en vooral de indringende en verstikkende sfeer van de woning, de wijk, de stad en het tijdsgewrocht waarin Frits van Egters zijn avonden slijt passend weer te geven.

De vertaler voerde enkele mineure ingrepen door op zinsniveau, die de jury niet altijd nodig vond. Voorts oordeelde de jury dat een aantal termen en uitdrukkingen nog preciezer vertaald hadden kunnen worden. Mede hierdoor doet de duidelijk doeltaalgerichte vertaling in een aantal passages toch wat vlakker aan de brontekst.

Kortom, het betreft hier naar de mening van de jury een verdienstelijke, coherente vertaling waaraan nog wat moet worden geschaafd. Als lezer zou je ook in de doelttekst die wrang-hilarische en bijtend-sarcastische toon van het origineel meer willen terugvinden.

Ook de keuze van de tweede vertaler voor *Een liefde in Parijs* van Remco Campert vertalen getuigt van moed. De jury waardeerde vooral de inspanningen van de vertaler om tot een zeer leesbare vertaling te komen: het resultaat respecteert in grote lijnen toon en ritme van de brontekst en leest vlot weg. De jury merkt wel op dat de vertaling enkele niet meteen in het oog springende ingrepen vertoont: op enkele plaatsen lijken woorden of zinswendingen zonder aanwijsbare redenen geschrapt te zijn, op andere plaatsen werden er juist woorden of uitdrukkingen toegevoegd. Enkele expliciteringen worden als overbodig ervaren, en in bepaalde passages detecteer je dan weer niet verwaarloosbare nuanceverschillen. Om deze reden oordeelt de jury dat deze vertaling, hoewel degelijk uitgevoerd en homogeen van toon, toch nog een verdere revisie vereist, zeker wat het laatste deel van het lange vertaalde fragment betreft.

Een derde inzending betrof *Het leven uit een dag* van A.F. Th. Van der Heijden. Bij deze tekst maakte de jury toch enig voorbehoud. Het origineel is een interessante tekst, die de vertaler voor een aantal uitdagingen stelt maar ook flink wat mogelijkheden biedt om tot een originele vertaling te komen. De jury vindt de keuzes van de vertaler niet altijd gelukkig, en betrapte hem/haar toch ook op foutieve interpretaties van het origineel. Een vrij grondige revisie is hier toch aan de orde. Naar het oordeel van de jury schiet deze vertaling daarom toch tekort en biedt ze de Italiaanse lezer een al te inadequaat beeld van het Nederlandse origineel.

Onder de hoofding *Het paradoxale lot der goden en mensheid* bezorgde de vierde inzender de jury niet één enkel prozafragment, maar een tweeluik van allegorische kortverhalen (door Helene Van Eyck en Renate Dorrestein), voorafgegaan door een voorwoord. Vanuit strikt literair oogpunt vertonen deze teksten niet dezelfde stilistische en narratieve complexiteit die in de fragmenten van Remco Campert en Gerard Reve terug te vinden is, maar de vertaler van deze inzending diende zich wel in te werken in verschillende schrijfstijlen.

Het eindresultaat mag er naar het oordeel van de jury wel wezen: niet alleen is de vertaling vlot leesbaar, ze bevat ook veel creatieve oplossingen voor idiomatische uitdrukkingen en (in het bijzonder) voor de namen van de personages (Hermecent, bijvoorbeeld, wordt Ermespiccio). Een en ander laat vermoeden dat we hier te maken hebben met een getalenteerd vertaler, en hoewel de vertaling wel enkele schoonheidsfouten vertoont en een paar missers bevat, staat dit het leesplezier niet in de weg.

Op grond van het bovenstaande heeft de jury besloten om de Nella Voss-Del Mar Vertaalprijs voor het jaar 2009 toe te kennen aan Susanna Petrucelli.

Bart Van den Bossche

Katholieke Universiteit Leuven, Blijde-Inkomststraat 21 B-3000 Leuven, België.

Bart.VanDenBossche@arts.kuleuven.be

Inge Lanslots

Lessius, Dept. Toegepaste taalkunde, Sint-Andriesstraat 2, 2000 Antwerpen, België.

inge.lanslots@lessius.eu

∞

Literair vertalen tussen vertaalpolitiek en vertaalpraktijk

Onder de noemer 'Literair vertalen tussen vertaalpolitiek en vertaalpraktijk' vond er op 23 november 2010 in het Departement Toegepaste Taalkunde een boeiende studienamiddag van de Werkgroep Italië-Studies (WIS) plaats. De 9de editie van de Nella Voss-Del Mar Vertaalprijs ging naar Susanna Petrucelli.

Naast eigen Lessiusstudenten woonden ook studenten van andere instituten de studienamiddag bij. Op het programma stonden vier lezingen en een debat. Franco Paris (Università degli Studi di Napoli Orientale) beet de spits af met een uiteenzetting over het statuut van de literair vertaler in Italië. 'In vergelijking met Nederland en Vlaanderen is de positie van de literair vertaler in Italië veel zwakker. In Italië zijn er geen werkbeurzen noch voorschotten of royalty's. De tarieven zijn 25 à 30 % lager en de vertaler wordt vaak pas vijf maanden na publicatie uitbetaald. Het is ook zo goed als onmogelijk om alleen als literair vertaler te werken. Bovendien dient de literair vertaler zelf Nederlandstalige literatuur te promoten', verduidelijkte Franco Paris. 'De belangstelling voor Nederlandstalige literatuur neemt wel toe in Italië, maar van Lanoye en Mortier bijvoorbeeld is er nog geen enkel boek vertaald. De verkoopcijfers van vertaald Nederlandstalig werk blijven aan de lage kant. Voor de Italiaanse uitgeverijen moet het boek goed én commercieel zijn. Ten slotte genieten literair vertalers in Italië ondanks jarenlange ervaring nog altijd minder respect dan schrijvers.'

Gandolfo Cascio (Universiteit Utrecht) bracht een overzicht van naar het Nederlands vertaald proza van Italiaanse schrijvers als Moravia, Levi, Pavese, Eco en Passolini. 'Italiaanse poëzie, zeker de hedendaagse dichters, is veel minder in trek bij vertalers.' Als case study vergeleek Gandolfo Cascio drie Nederlandse vertalingen van *Merigiare pallido e assorto* van Eugenio Montale.

Oud-Lessiusdocent Frans Denissen schetste in zijn causerie de situatie van het literair vertalen in Nederland en België. 'Literaire uitgeverijen bevinden zich zo goed als allemaal in Amsterdam, in 95% van de gevallen gaat het initiatief voor een vertaling van de uitgeverij uit. Nederlandse uitgeverijen informeren zich over Italiaanse literatuur vooral via internationale boekenbeurzen en recensies. Winst en in mindere mate prestige zijn voor een uitgeverij de belangrijkste drijfveren om een boek te laten vertalen', stipte Frans Denissen aan. 'De kans dat een boek vertaald wordt neemt toe wanneer het boek in het land van oorsprong een bestseller is, belangrijke internationale prijzen gewonnen heeft of verfilmd is. In Nederland

wordt er gewerkt met standaardcontracten voor literaire vertaling. Maar zonder overheidssubsidies zou de stiel van literair vertaler in België en Nederland niet leefbaar zijn.' Frans Denissen maakte ook bekend dat hij met *De leerschool van het lijden* - de onlangs voltooide vertaling van *La cognizione del dolore* van Carlo Emilio Gadda - definitief een punt gezet heeft achter zijn indrukwekkende loopbaan als vertaler.

In zijn lezing getiteld 'Metaforen over vertalen vanuit het werkveld' verwees Lessiusdocent Peter Flynn naar zijn 'Etnografische studie van literair vertalers'. 'De analyse van gesprekken met 13 vertalers leverde inzicht in verschillende aspecten van vertalen op. Meer bepaald de visie van vertalers op vertalen, de intermenselijke en professionele verhoudingen van vertalers onderling en tegenover andere actoren in het werkveld en de werkwijze van vertalers. Het vertrekpunt van theoretische reflectie ligt bij de praktijk van het vertalen zelf.'

Aansluitend op de lezingen konden de aanwezigen in debat gaan met de sprekers. Daaruit kwam onder meer naar voren dat een vertaler pas goed wordt door heel veel te vertalen, dat een vertaler nooit tevreden mag zijn, dat onvertaalbaar het enige woord is dat in het woordenboek van een vertaler mag ontbreken en dat een vertaler bereid moet zijn om veel te lezen en verschillende stijlen moet kunnen hanteren.

De studienamiddag 'literair vertalen tussen vertaalpolitiek en vertaalpraktijk' werd in goede banen geleid door Lessiusdocente Inge Lanslots en Bart Van den Bossche (K.U.Leuven). Samen met de sprekers en met Pinuccia Drago van boekhandel Bonardi maakten zij ook deel uit van de jury voor de Nella Voss-Del Mar Vertaalprijs. De prijs, die door Stichting Incontri elke twee jaar uitgereikt wordt voor literaire vertalingen Nederlands-Italiaans of Italiaans-Nederlands, is bedoeld als aanmoediging voor jonge vertalers. Ze bestaat uit een geldbedrag van 1.500 euro en een bijdrage aan de uitgeverij die de bekroonde publicatie zal verzorgen. Laureate van de negende Nella Voss-Del Mar Vertaalprijs werd Susanna Petrucelli, alumna van Universiteit Utrecht. Onder de hoofding *Het paradoxale lot der goden en mensheid* bezorgde ze de jury een tweeluik van allegorische kortverhalen van Helene Van Eyck en Renate Dorrestein. Volgens de jury, die alle ingezonden kopijen anoniem behandelde, is de Italiaanse vertaling vlot leesbaar en bevat ze veel creatieve oplossingen voor idiomatische uitdrukkingen en voor de namen van de personages. Enkele schoonheidsfouten en missers staan het leesplezier niet in de weg. De vertaalster diende zich ook in te werken in verschillende schrijfstijlen. Er werden voor de negende editie van de Vertaalprijs Nella Voss-Del Mar vier vertalingen ingediend.

Bron: www.lessius.eu/tt/TT%20Nieuwsbrief/11-10/NieuwsuithetDepartement.aspx

Jacky Stijven

Lessius, Dept. Toegepaste taalkunde, Sint-Andriesstraat 2, 2000 Antwerpen, België.
jacky.stijven@lessius.eu

∞

Competenze linguistiche all'interfaccia

Nelle primissime fasi dell'acquisizione del linguaggio (tra i due e i quattro anni) si osserva che certi elementi funzionali (nel caso specifico, i clitici oggetto) possono venire omessi, contrariamente a quello che avviene nella grammatica dell'adulto in cui questo non è possibile. È proprio l'opzionalità che rende questo fenomeno interessante. Il fatto che i clitici oggetto non siano sempre assenti presuppone che il bambino abbia già acquisito quella parte di grammatica che gli è necessaria per costruire questo tipo di frasi. Ma allora, in base a quali considerazioni il bambino decide se omettere o realizzare una data forma? Il lavoro di Roberta Tedeschi non solo presenta un'analisi molto dettagliata delle proprietà dei clitici oggetto ma dà anche un importante contributo alla comprensione di come il bambino utilizzi i diversi aspetti della conoscenza linguistica che possiede.

I clitici oggetto sono delle forme particolarmente interessanti perché presentano proprietà di natura diversa, pertinenti sia alla fonologia, che alla semantica/pragmatica che alla sintassi. L'acquisizione di questi elementi funzionali richiede quindi competenze specifiche non solo riguardo a diverse componenti della grammatica ma anche riguardo ai meccanismi che operano all'interfaccia. La novità dell'approccio di Tedeschi consiste

appunto nel vedere l'acquisizione dei clitici oggetto come un processo che integra queste diverse competenze.

In studi precedenti l'omissione di questi elementi funzionali viene spiegata essenzialmente in due modi: o come una tendenza universale nel linguaggio infantile ad accettare oggetti vuoti anche se dotati di forza referenziale, oppure come un'incapacità da parte del bambino di collegare l'informazione proveniente da due componenti diverse come, per esempio, la sintassi e la fonologia o la sintassi e la pragmatica del discorso.

Tedeschi verifica la validità empirica di queste ipotesi con tre esperimenti. Il primo esperimento rivela che l'omissione degli oggetti referenziali nell'italiano infantile non è determinata da una regola universale ma è invece sensibile alla distanza a cui si trova l'antecedente facendo quindi supporre che il bambino abbia già una certa competenza degli aspetti pragmatici del discorso e che si serva di tali criteri per determinare la distribuzione dei clitici.

Il secondo esperimento è ideato per testare l'ipotesi fonologica, cioè la capacità del bambino di integrare informazioni di tipo fonologico (sillabe senza accento) che avrebbero poi un riscontro nella sintassi, provocando l'omissione di un costituente. Anche in questo caso i risultati rivelano che benché ci sia una chiara relazione tra le caratteristiche fonologiche di un clitico e la sua realizzazione in sintassi, l'ipotesi fonologica non è in grado di spiegare tutti i casi in cui questo elemento viene omesso. Infine il terzo esperimento verifica l'ipotesi pragmatica: la capacità del bambino di riconoscere il grado di 'informatività' di ogni sintagma nominale e di decidere in base a questo criterio se realizzare il clitico oppure ometterlo. I risultati confermano la già nota sensibilità dei bambini per certi aspetti pragmatici della frase, confermando che queste strategie vengono acquisite molto presto. Il dato nuovo che però emerge da questi dati è che il modo in cui le suddette strategie vengono applicate non corrisponde a quello degli adulti. I soggetti esaminati da Tedeschi tendono a sovrautilizzare i criteri pragmatici nella scelta tra la forma esplicita e la forma nulla.

Concludendo, il lavoro di Tedeschi dimostra in modo molto convincente che i bambini differiscono dagli adulti non nel tipo di competenze linguistiche ma nel modo in cui queste competenze vengono utilizzate nella produzione di un enunciato.

- Roberta Tedeschi, *Acquisition at the Interfaces. A Case Study on Object Clitics in Early Italian*. Proefschrift Universiteit Utrecht (Uil OTS), Promotie 11 november 2009, promotors P.H.A. Coopmans, M.B.H. Everaert and A. Gualmini, LOT Publicaties, 163 p.

Manuela Pinto

Universiteit Utrecht, Opleiding Italiaanse taal en cultuur, Trans 10, 3512 JK Utrecht.
m.pinto@uu.nl

∞

Tra letteratura e musica: il lamento considerato come microgenere in Ariosto e Tasso

Se assistiamo oggi ad una specie di revival di studi intenti a riconsiderare la letteratura cavalleresca in Italia, adoperando delle prospettive di ricerca spesso inedite, ancora rare sono le indagini che ambiscono una prospettiva complessiva in merito, coinvolgendo allo stesso tempo le implicazioni poetiche, pittoriche e anche musicologiche di tale patrimonio letterario così centrale nella cultura delle corti europee al momento del transito fra Rinascimento e Barocco. È tutto il merito della tesi di dottorato di Alma van der Berg: adoperare una visione globale del poema cavalleresco come testo artistico sì, però nel concentrarsi esclusivamente su una singola dimensione specifica di tale tradizione, che è quella della serie affascinante di cosiddetti 'lamenti' ivi presenti. Con tale spettro d'analisi nel contempo globale (la struttura del poema cavalleresco in Ariosto e Tasso e il suo riepilogo in chiave prettamente musicale) ma anche particolareggiato (la definizione del lamento come corpus retorico all'interno del testo), Van der Berg offre agli studiosi di oggi una preziosa griglia di lettura per una letteratura che si trasforma in musica. Per ottenere tale risultato, la sua tesi è divisa secondo tre orientamenti metodologici che si applicano in modo armonico sia all'*Orlando Furioso* che alla *Gerusalemme liberata*. In primo luogo, in ognuna delle opere viene isolato il nucleo espressivo del lamento come una narrativa primariamente incentrata nell'effetto emotivo del deliberato impiego del discorso diretto da parte della voce narrante. Nella marea di ottave

sia in Ariosto che in Tasso, sono tali segmenti segnalati dalla loro discorsività tipica a fungere da involucri, tutto sommato facilmente riconoscibili, di una emotività che spazia dall'autoriflessivo-meditativo al mero elegiaco intorno ad una voce particolare (del resto sia maschile che femminile). Qui Van der Berg propone una vera classificazione ragionata di tutte le occorrenze possibili di lamenti nelle due opere esaminate.

Come 'pendant' di tale costrutto letterario qui identificato con intelligenza, viene di seguito analizzato il celeberrimo corpus di madrigali musicati proprio a partire dalla letteratura nucleare appena definita. E qui incontriamo la straordinaria ricchezza di varianti intorno a, fra gli altri, il 'lamento di Bradamante' o 'l'episodio della Verginella' nella storia della musica cinquecentesca. La rassegna contiene nomi illustri di compositori fiamminghi e italiani come Andrea Gabrieli, Giaches de Wert, Giachet Berchem e l'inevitabile Claudio Monteverdi.

Il punto più convincente della presente indagine risiede però nell'inserire nella dimostrazione della tesi il preciso anello di congiunzione tra corpus letterario e corpus musicato, ossia la metrica interna dei lamenti in Ariosto e Tasso che, per l'appunto, funge da punto di partenza per ogni singolo compositore. Infatti, in che misura incidono gli aspetti metrici e formali del lamento sulla concreta elaborazione musicale che ne consegue? Grazie ad uno spoglio completo sia della successione degli accenti ritmici che del profilo sintattico per ognuno dei lamenti, Van den Berg giunge ad una chiara cartografia di tutte le possibilità espressive che i versi di Ariosto e di Tasso in sé permettono e suggeriscono.

In conclusione, il volume di Van der Berg offre alla critica di oggi un prezioso strumento d'analisi per chiunque voglia capire in modo dettagliato i rapporti intercorrenti fra musica e letteratura, fra genio creativo del poeta e quello del compositore che rende ancora più vivo e diretto un corpus poetico appartenente al maggior canone della letteratura classica del Cinquecento (e oltre). Con tale prospettiva, Van den Berg conferma e prosegue quanto difeso in un'altra tesi di dottorato recente,¹ sempre nel campo dell'italianistica in Belgio e in Olanda, in cui musicologia e studio della letteratura si raggiungono intorno allo stesso concetto di emotività già iscritta come codice nella retorica metrica del testo musicato.

- Alma van der Berg, *Oh infelice! Oh misero! Een literaire, metrische en musicologische analyse van het lamento in Ariosto en Tasso*, Tesi di dottorato, Universiteit van Amsterdam, dicembre 2010

Philiep Bossier

Rijksuniversiteit Groningen, Historical Romance Literature and Culture, Oude Kijk in 't Jatstraat 26, 9712 EK Groningen.
p.g.bossier@rug.nl

∞

Le fallaci scritture dell'io nel Settecento veneziano

Con il titolo affascinante *La fallacia della scrittura* e quello ancora più suggestivo del sottotitolo *L'autobiografia romanzesca veneziana tra fattualità e finzione*, Davy van Oers ha con successo discusso l'11 giugno 2010 all'Università di Utrecht la sua tesi di dottorato di ricerca (relatore Prof. H. Hendrix). Il progetto realizzato da Van Oers risulta imponente non solo per via dell'ampiezza della prospettiva d'indagine - verità e scrittura nelle maggiori autobiografie letterarie della Venezia settecentesca - ma anche nel concentrarsi sul corpus dei quattro prototipi di tale pratica letteraria, Carlo Gozzi, Carlo Goldoni, Giacomo Casanova e Lorenzo da Ponte, per poter, infine, determinare con chiarezza in che misura il primo in questo illustre quartetto si profili rispetto alla frequentazione coeva di un genere perlomeno complesso nella sua fattura compositiva. A dimostrare tale fulcro d'analisi, Van Oers procede in cinque passi progressivi, corrispondenti ad altrettanti capitoli. Utilissimo e foltissimo il primo capitolo per chiunque nel futuro si occuperà della teoria relativa al genere autobiografico, dato che l'autore riesce qui un vero *tour de force* presentando in sintesi le angolature della critica specializzata in merito, anche quella più recente. Il secondo capitolo

---

¹ S. Van Damme, *Een procesgerichte benadering van renaissancepolyfonie. Temporaliteit en klankervaring als organisatieprincipes in de ricercars van Adriaan Willaert*, KUL, 29 maggio 2009.

passa in rassegna i maggiori quesiti sollevati dalla pratica romanzesca in ambito veneziano. Qui vediamo profilarsi la tendenza, in un Settecento che già prepara la forma definitiva del futuro romanzo moderno, dell'autobiografia a sempre più colorarsi di romanzesco, e di conseguenza, distaccarsi da un reale immediato anche se tintato di un fittizio quasi onnipresente. Ecco perché il terzo capitolo affronta la questione centrale riguardante la coppia ermeneutica di verità e scrittura, in stretto rapporto con tutte le sue sfumature intermedie esplorate e appositamente messe in scena dagli autori veneziani nel ricostruire per un lettore incuriosito la propria vita cartacea. I due ultimi capitoli servono da *pendant* alla parte critica, teoretica e metodologica finora discussa. Infatti, attraverso un elegante *close-reading* delle pagine dedicate nelle *Memorie inutili* di Gozzi ai propri 'amori giovanili', Van Oers impiega una chiave di lettura anch'essa molto utile per ogni futura ricerca in merito. L'autore vi propone come termine centrale quello di 'retorica della soverchianza', la cui utilità viene discussa grazie ad un dettagliato esame di tipo stilistico, anzi lessicografico, applicato ai lessemi gozziani ridefiniti come 'baroccheggianti' e 'esuberanti'. Anche l'ultimo capitolo presenta una micro-lettura delle memorie gozziane, ma questa volta a partire dall'impatto concreto dei presunti stilemi misogeni ivi presenti. Meno affrontati - se non del tutto assenti - risultano a nostro avviso, nel presente lavoro così meritevole di Van Oers, la questione ohimè centrale dell'ironia in Gozzi e quella del gioco narratologico tra varie voci concorrenti e appunto 'inutili' nelle sue *Memorie*. La tesi di Van Oers ha il gran merito di essere uno strumento utile sia per italianisti sia per teorici della letteratura. È dunque auspicabile una sua pronta pubblicazione.

- Davy van OERS, *La fallacia della scrittura nelle Memorie inutili (1797) di Carlo Gozzi*, Tesi di dottorato, UU, giugno 2010

Philiep Bossier

Rijksuniversiteit Groningen, Historical Romance Literature and Culture, Oude Kijk in 't Jatstraat 26, 9712 EK Groningen.
p.g.bossier@rug.nl

∞

In memoriam Serge Vanvolsem 1946-2011

Wij wisten dat hij al geruime tijd ernstig ziek was, maar toch komt het nog als een schok dat onze Leuvense collega Serge Vanvolsem op 4 februari 2011 overleden is, nog voordat hij van een welverdiend pensioen heeft kunnen genieten. Serge was een noeste werker, een onvermoeibare organisator en een uiterst beminnelijke collega. Als opvolger van de dialectoloog Hugo Plomteux heeft hij in zijn eentje een opleiding Italiaanse taalkunde van de grond moeten krijgen, daarnaast had hij een omvangrijke taak in het taalverwervingsproces en maakte hij deel uit van organisatorische tandem Musarra - Vanvolsem die te Leuven heel wat congressen organiseerde.

Serge Vanvolsem is in 1980 te Leuven gepromoveerd; een herziene versie van die dissertatie is in 1983 gepubliceerd bij de Accademia della Crusca, die toen onder leiding stond van Giovanni Nencioni. De Crusca, met haar taalbeschrijvend credo en zijn instelling van sociale dienstbaarheid is dan ook de achtergrond van Vanvolsems werk. Het onderwerp van zijn dissertatie was *L'infinito sostantivato in italiano*: een solide studie in de filologische traditie van de Crusca, waarbij een uitgebreid corpusmateriaal van alle kanten bekeken werd. De studie begint met een uitgebreid verslag van de behandeling van de constructie in de grammatica's; dit hoofdstuk heeft geleid tot een levenslange interesse voor oude grammatica's. In Leuven moet hij besloten hebben zijn onderzoek vooral te richten op onderwerpen die hij in zijn onderwijs kon gebruiken. In het verlengde van zijn promotieonderzoek schreef hij nog over de plaats van de persoonlijke voornaamwoorden bij het werkwoord. Daarnaast interesseerde hij zich voor de rol van het Italiaans *oltre frontiera*, en in dat verband werd hij een kenner van de Italiaanse emigrantenliteratuur, waarvan hij vele vertegenwoordigers persoonlijk kende. In die hoedanigheid begeleidde hij een scriptie over het Nederlands van emigranten in Belgisch Limburg. Uitgebreid schreef hij over de Italiaanse grammatica's in de zestiende en zeventiende eeuw, waarbij het vastleggen van de taalnorm zijn voornaamste onderwerp was. Speciale aandacht had hij ook voor de

Italiaansche spraakkonst van Lodewijk Meijer (1672), waarbij hem niet alleen de grammatica boeide, maar ook het culinaire vocabulaire uit de dialogen. Verschillende artikelen heeft hij gewijd aan didactische problemen, in ons tijdperk van het 'globaliserende' Italiaans. Hij schreef over de taal van de sms'jes en voerde met zijn studenten een uitgebreid onderzoek uit over Italiaanse leenwoorden in het huidige Nederlands, waarbij allerlei bronnen werden betrokken tot aan het telefoonboek toe, dat de naamgeving van de Italiaanse restaurants kon illustreren).

Al deze activiteiten maakten van hem een veelzijdig en gedegen vakman, met een sterk werkethos, dat hem tot zijn laatste dagen vergezeld heeft.

Minne de Boer

Klaas de Rookstraat 58, 7558 DK Hengelo.
minne.g.deboer@planet.nl